

TARTIŖMALI İLMÎ İHTİSAS TOPLANTILARI -II

İSLÂMÎ İLİMLERDE
METODOLOJİ/USÛL
MES'ELESİ

II

Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları, 1,2,3

15-16 Mart ; 19-20 Nisan ; 17-18 Mayıs 2008

Çamlıca Sabahattin Zaim Kùltür Merkezi

İstanbul 2009

“METİN TENKİDİ ÇERÇEVESİ, BOYUTLARI, TEMEL PROBLEMLERİ, İSLÂMÎ İLİMLER AÇISINDAN ÖNEMİ ve VA’AT ETTİKLERİ” KONULU SUNUM ÜZERİNE

Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU*

İslâmî ilimler açısından son derece önemli bir konuyu, metin tenkidi konusunu İslâmî İlimler Araştırma Vakfı'nın (İSAV) çalışma gündemine aldıkları ve konunun uzmanlarını böyle bir ihtisas toplantısında bir araya getirdikleri için, sayın Prof. Dr. Ali Özek ve Prof. Dr. Bedrettin Çetiner Beyefendilerin şahsında İSAV yöneticilerine ve ekibine şükranlarımı sunarak başlamak istiyorum.

Yine, çalışma ile birkaç ilim dalına dair en az on kişinin yüklenmesi gereken bir sorumluluğu yaklaşık yirmi yıldan bu yana sürdürmesi sebebiyle sayın hocam Prof. Dr. Salahattin Polat Beye de ilim uğrunda yüklendiği bitmek tükenmek bilmeyen sabrı dolayısıyla hayranlığımı ve şükranlarımı ifade etmek istiyorum. İbn Nokta'ya (ö. 629) ait

“كل من انصف علم أن المحدثين بعد الخطيب عيال على كتبه”

İnsafla değerlendiren herkes anlar ki kendisinden sonraki muhaddisler Hatîb'in kitaplarına muhtaçtır” şeklindeki ifadenin, metin tenkidi konusunda Salahattin Bey ile ilgili söylenmesi gerektiğini düşünüyorum. Zira en çetrefil konuların bile on yıl gibi bir sürede tüketildiği ülkemizde bu kadar uzun bir süreden beri metin tenkidi konusunu, sabırla ve bilinçli bir şekilde

* Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi, ihatiboglu@uludag.edu.tr

tek başına çalışması, talebeleri olarak hocamızdan öğreneceğimiz çok şeyin bulunduğunu bize göstermektedir. Dolayısıyla, müzakeremde ek bazı hususlara işaret etmekten ziyade, anlayabildiğim kadarıyla, yazdıkları ve anlattıklarından hareketle bende hâsıl olan bazı istifhamlara dair kanaatlerini lüt-fetmesini istirham edeceğim. Elbette, aşağıda işaret edeceğim hususlar, şu ana kadarki yaptığı çalışmaların muhtelif yerlerinde serpiştirilmiş biçimde metin içinde veya satır aralarında dile getirilmiş olabilir. Bununla birlikte, bu toplantı vesilesiyle yeniden üzerinde durulmasında fayda mülâhaza etmek-teyim. Kendileri uygun gördükleri takdirde sunum sırasında veya yazılı metnin neşri esnasında işaret edilen hususlara dair değerlendirmelerini lüt-fetmesini istirham ediyorum.

Davetli listesindeki tercihler doğrudan organize heyetinin takdiri ol-makla birlikte, öncelikle, burada akdedilmiş olan ihtisas toplantımıza Batı felsefesi ve yazmalar konusunda bir iki iştirakçinin daha dâhil edilmesi ge-rektiğini düşünüyor; en azından doktorasını yurt dışında ilgili veya yakın konularda yapmış ülkemiz akademisyenlerinden birkaç kişinin çağrılmasın-da fayda mülâhaza ettiğimi ifade etmek istiyorum.

Ayrıca, metin tenkidine dair tebliğde yer alan hususların hiç olmazsa bir kısmı ile ilgili olarak ulusal ve uluslararası kuruluşlarla iletişime geçilmesin-de fayda mülâhaza etmekteyim. Türkiye'deki Kütüphanecilik ve Tarih Bö-lümleri'nde bu konuların uzmanlarının bulunduğu muhakkaktır. Çalışma-nın bir ekip çalışmasına dönüştürülmesi durumunda bu tür bölümlerle ve ilgili uzmanlarla iş birliğine gidilmesi çalışmanın süresini azaltacağı gibi, muhtevasını da zenginleştirecektir.

Öte yandan, aynı iş birliği uluslararası kuruluşlar bağlamında da sürdü-rülmelidir. Birkaç toplantısına benim de iştirak ettiğim merkezi İngiltere'de Cambridge'de bulunan The Islamic Manuscript Association/İslâmî Yazmalar Birliği (TIMA) gibi kuruluşların toplantılarına meşhur kütüphanelerin uz-manları veya kütüphane müdürleri yanında yazma eserlerin kataloglama, digital ortama aktarma, koruma, tasnif, tamir vb. konularında uzman pek çok kimse iştirak etmektedir. Ayrıca bu tür etkinleri dünya üzerinde belli

başlı resmî veya sivil kuruluşlar desteklemekte ve uluslararası plâtfomlar oluşturmaya çalışmaktadır. Adlarını bildiğim ve faaliyetlerine iştirak ettiğim

مرکز جمعة الماجد للثقافة والتراث

Juma al Majid Culture and Heritage Cender veya The Islamic Manuscript Association gibi kuruluşlarla iş birliğine açık olmak, metin tenkidi konusunda birikimlerimizden karşılıklı olarak faydalanmak gerekmektedir. İlgi müşterekliği bulunan uluslararası kuruluşlarla iletişime geçmek pek tabii olarak bizim de kurumsallaşmamız gerektiğini akla getirmekte ise de, kurumsallaşma beraberinde hantallaşmayı da getireceği için, bu konuda koordinasyonun daha öncelikli olduğunu ve çalışmaların kısa zamanda netice vereceği kanaatinde olduğumu ifade etmek isterim.

Nitekim sunulan tebliğ metninden de anlaşıldığı üzere, konunun boyutu sadece hadîs ilmi ile sınırlı kalmadığı gibi, sadece Türkiye sınırlarında konunun ele alınmakla yetinilmesi, uluslararası etkinliklerin görmezlikten gelinmesi ve işbirliğine gitmekten geri durulması, istenilen sonuçların elde edilememesi anlamına gelmektedir. Sözgelimi, çok basit bir iş gibi gözüken, yazma eserlere dair kütüphane kayıtlarının uluslararası çerçevede yeknesak hale getirilmesi, dijital ortamda yazmaların uluslararası kamuoyunun istifadesine açılması, kurumsal işbirliklerine gidilerek zaman kazanılması işbirliğinin ilk adımlarının atılmasının zorunluluğunun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Hiç şüphesiz, katkı sağlayanların tek gayelerinin sağlam bir hadîs metnine ulaşmak olduğu muhakkak olan geleneksel hadîs eğitiminde, ilk hicrî yüzyıllardan bu yana geliştirilen ve tadrîcî sistemli hale gelen ve bugün metin tenkidi konusunun şumûlüne dâhil pek çok esas bulunmaktadır. Hadis öğrenim ve öğretim âdâbı, imlâ meclisleri âdâbı ve usulleri, semâ ve arz usûlüyle yapılan rivayetler, ancak usûlüne uygun olarak rivayet icazeti alınan nüshaların rivayet icâzetinin verilmesi, kitâbet ve mükâtebe yoluyla rivayette bulunma sırasında ileri sürülen şartlar, bu sırada uygulanan tashih ve mukâbele esasları; hakk, darb, şakk, mahv, keşt vb. doğru yazmaya veya yazılanı tashihe yönelik esaslar, hocanın istinsah edilen nüshayı mukâbelesi

veya asıl ile fer nüshanın bizzat hocanın huzurunda veya onun tarafından mukabele edilerek tashihten geçirilmesi gibi hususlar metin tenkidinin önemli vasıtalarındandır. Bununla birlikte, bu hususlara dair de gerek tebliğ metninde gerekse daha önceki yapılan çalışmalarda yeterince bilgi verilmesi dolayısıyla, müzakeremde bu hususlar üzerinde durmayacağım.

Bu genel değerlendirme ve mülâhazalarımın sonra, sunum metnini ve metin içerisinde yönlendirildiğimiz, hocamıza ait önceki çalışmaları okumama rağmen zihnimde problem olarak kalmaya devam eden ve hocamıza sormak istediğim bazı hususlar ise şunlardır:

1. Geliştirilen metin tenkidi yöntemlerinin Batı düşünce gelenekleriyle irtibatlı olarak şekillenen farklı gelenek çizgileri var mı? Sözgelimi Aydınlanma hareketi sonrası ortaya çıkan pozitivist, marksist yaklaşımın metin tenkidi çalışmalarını ve yaklaşımlarını nasıl etkilemiştir?

2. Çalışmada ortaya konulan metin tenkidine dair bilgiler Batı'daki hangi düşünce ekollerinin yansımasıdır. Yoksa metin boyunca ortaya konulan bilgiler eklektik bir yöntemle derlenmiş; karma bir sistem mi sunuyor? Tarihselci ve sosyolojik yaklaşım ile sözgelimi Goldziher'in hadîslerin 'ortaya çıkış' serüveni hakkında söylediklerinin ne tür bir irtibatı olabilir?

3. Batı metin tenkidi birikiminin bizde hâsıl ettiği tecrübe ve donanımın da sağladığı avantajlar sayesinde müstakil bir İslâmî ilimler metin tenkidi esasları belirleyebilir miyiz? Tasnifler, sistemleştirmeye yönelik çabalar, terminoloji tartışmaları, tarihî verilerle zenginleştirmeler vb. hususlar yerine, tamamıyla İslâmî ilimler ve ilgili problemleriyle yoğunlaşmış bilgiler içeren bir metin tenkit kılavuzu çıkarmak mümkün mü? Zira bu yapılabilirse, kanaatimce sınırları çizilmiş esasları belirginleştirilmiş verilerden hareketle genç araştırmacıların bu alana yönlendirilmesi, onların alanın ihata edilebilirliğine inandırılması daha kolay olacaktır.

4. Özellikle hadîs usûlü kitaplarında gerek müstakil bölümlerde, gerekse muhtelif konulara serpiştirilmiş klâsik imlâ esaslarının modern metin tenkidi perspektifinden bakıldığında üretilebilir bir tarafı var mıdır? Geçmişte İslâm âlimlerince uygulanan metin tenkidi kurallarının geliştirilerek ve bu-

gün Batı'da ulaşılan birikimden de istifade edilerek zenginleştirilmesi mümkün müdür?

5. Hadis üstadından vicahen alınan rivayet, nüsha mükâbelesi, ahz-tahammül-edâ sürecinde uygulanan esaslar metin tenkidine nasıl etki edebilir? Özellikle tebliğ metni içerisinde; metinlerin doğruluğunun tespiti sürecinin öneminden bahsederken çizilen genel tablo, dinî literatürde bu anlamda büyük bir karmaşa olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Böyle bir kaygı yerinde mi, metin tenkidine dair gerekli adımlar atılmadığı sürece bu karmaşanın devam ettiğinden söz edilebilir mi? Bu durumda dine muhatap kitlenin din ihtiyacını karşılamak üzere hangi metne müracaat edilmelidir?

6. Kitap ve nüsha güvenilirliğinin daha çok önemsendiği tasnif dönemi sonrasında önceki dönemlerde uygulandığı üzere, icâzet yönteminin devam etmesi, sistemin güvenilirliğine olumlu katkı sağlamış olabilir mi? Hocadan alınmamış hadîsi kitaptan rivayetin 'hadîs hırsızlığı' sayılması kontrollü rivayetin teminine katkı sağlar mı?

7. Hadisleri kitaptan değil, hocadan ve ezberlemek suretiyle nüsha icâzetinin verilmesi büyük ölçüde ilim ve amel geleneğinin de intikalini sağlamaya matuf değil midir? M. Fuad Sezgin ve M. Mustafa el-A'zamî hocaların tespitlerine göre, erken dönemlerde sanıldığından çok daha fazla oranda kitâbî rivayetin mevcudiyeti ve semâ ve kıraat yöntemlerinde de asılla mukâbele edilmiş nüshalardan rivayetin çok yaygın olduğu görüşü, icâzet yoluyla nüsha rivayetlerinin güvenilirliğini artırır mı?

8. Tebliğin özellikle teorik ve Batı düşüncesinde metin tenkidi ile ilgili kısımları şahsen bende, bir yandan çaresizlik ve konunun ihtişamı karşısında bir ezilmişlik duygusu hâsıl ederken, diğer yandan İslâm toplumunun yaşantısına şekil vermiş rivayet ve ilim geleneğinin tenkit edilme süreciyle ilgili de ciddi istifhamların oluşmasıyla neticelendi. Bu çaresizlik, ezilmişlik ve sözü edilen ciddi tetkiklerden geçmeden neşredilmiş hadîs külliyâtına karşı hissedilen güvensizlik duygusundan kurtuluş nasıl mümkün olabilir?

9. Bu kadar önemli bir konu olmasına rağmen, hocamız Salahattin Polat Bey'den başka henüz mesai harcayanının bulunmadığı bir ortamda "dolayı-

sıyla tefsir, hadîs, fıkıh, kelam gibi ilimlerin kullandığı her türlü rivayet her türlü tenkide tabi tutulmalıdır” demek, bu işin imkânsızlığını ifade etmekten başka ne anlama gelebilir?

10. İslâmî ilimlerin her birinin en azından modern zamanlara kadar, bir düşünce sistematığı içinde bize ulaştığı, fert ve toplumların meşreplerine ve fıtratlarına göre belirli bir ekol sistematığı içinde devam ettiği göz önünde tutulursa, ilim dalları bağlamında geniş bir zeminde ele alınan metin tenkidi konusunun ekol sistematığı bağlamında hangi zeminde araştırmaya konu edilmesi gerekmektedir. Her ekol kendi metin tenkidi sistematığını mi geliştirmelidir. Her ilim dalına ve yaklaşıma uyacak tek bir sistem mi geliştirilmelidir. Bir diğer ifade ile metin tenkidi konusunda ‘disiplinler arası’lığı çözmek nasıl mümkündür?

11. Yaklaşık otuz yıllık bir hikâyesi olan metin tenkidi çalışmalarınızın da bir hikâyesi ve süreçte ne derece yaklaşım değişim ve farklılaşması olduğu konusunun da izahı uygundur diye düşünüyorum. Kısaca ifade etmem gerekirse metin tenkidi çalışma serüveninizin hikâyesini tahkiye etmeniz mümkün mü?

Bu soruların ardından işaret etmem gerekir ki bize düşen; metin tenkidi konusunda alt yapısını hocamızın hazırlayıp, emek vererek açtığı akademik alanlara yönelmek ve genç nesil talebelerimizi bu sahaya yönlendirmektir. Burada işaret edilen hususlar, pek çok kimse tarafından tebliğ, makale, kitap ve tez formatında muhtelif araştırmalara konu edilmelidir. Özellikle, bu tür çalışmaların uzun soluklu biçimde sürdürülebilmesi için; kişinin yazdığı makale sayısı, puanı, neşredilen çalışmalarının sayısı, popüler din hizmetlerine tahsis ettiği mesaisi vb. cenderesinden kurtulunması zorunludur. Sanıyorum, hocamızın biraz da bu çalışmaları yalnız yürütmek zorunda kalmasının işaret edilen hususlarla irtibatının bulunduğu muhakkaktır.

Son olarak işaret etmek istediğim bir diğer mesele de; elbette, klâsik İslâm literatürünü doğru ve derinlemesine üretebilmeye imkân veren her türlü katkıyı, diğer medeniyetlerin kazanımlarını da göz ardı etmeden metin tenkidi konusunda derinleşmenin geleneksel düşüncemizin özüyle çelişen bir

tarafının bulunmadığı hususudur. Bu düşüncelerle, bir kez daha kıymetli hocam Salahattin Polat Bey'e şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca, başarılı organizasyonları sebebiyle, başta Bedreddin Bey hocam olmak üzere bütün İSAV yetkililerine teşekkür ediyorum.